

Feniks Neşriyat-I Matbua Osmanlı Anonim Şirketi'nin Nizamnamesi ve Faaliyetleri

The Activities And Constitutional Codes Of Feniks Neşriyat-I Matbua Osmanlı Anonim Şirketi

Edip UZUNDAL

Özet

Osmanlı Devleti'nde Müslümanların eserlerini bastıkları ilk resmî matbaanın kuruluşu 1727 olmakla birlikte, uzunca bir süre devletin basım-yayın hayatında önemli bir gelişme yaşanmamıştır. Bununla birlikte devletin hızla modernleştiği 19. yüzyılda basım-yayın faaliyetleri hız kazanmış ve birçok gazete ve özel matbaa kurulmuştur. Billhassa II. Meşrutiyet'in ilanından sonra sansürün kaldırılmasıyla birlikte onlarca yeni gazete ve dergi yayın hayatına başlamış bu da özel matbaacılığın hızla gelişmesini beraberinde getirmiştir. Bu özel matbaalardan biri de bildiriye konu olan "Feniks Neşriyat-ı Matbua Osmanlı Anonim Şirketi Matbaası"dır. Adı geçen matbaa Osmanlı Devletinin Rum vatandaşlarından tüccar Kostantin Sarafidi ve arkadaşları tarafından Aralık 1920'de kurulmuştur.

Bu bildiride söz konusu matbaanın nizamnamesi incelenerek matbaanın ticari ve idari yapısı ile faaliyet alanları tespit edilmeye çalışılacaktır. Aynı zamanda kaynakların elverdiği ölçüde Feniks Matbaası'nın basım-yayın faaliyetlerinin neler olduğu ve neşredilen eserlerin önemine de değinilecektir. Çalışmada kullanılacak temel kaynaklar Cumhurbaşkanlığı Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivleri ile döneme ait süreli yayınlardır.

Anahtar Kelimeler: Feniks Matbaası, Nizamname, Basım, Matbaacılık.

Abstract

In 1727 the very first printing press established in Ottoman lands that where Muslims printed their pieces, nevertheless for a very long time there was'nt significant development in Ottoman publishing. However in 19th century when the state modernized rapidly, the publishing activities gain speed and many privately owned printing presses and newspapers established. Especially when censorship abolished with the II. Meşrutiyet came into force, many newspapers and

magazines flourished and thus same amount of privately owned printing presses established. One of the printing press established in İstanbul in 1920 was “*Feniks Neşriyat-ı Matbuat Osmanlı Anonim Şirketi Matbaası*” and it established by Greek originated Ottoman subject Kostantin Safaridi and his friends.

In this paper institutional codes, commercial and administrative structure and fields of activity of the printing press has been examined. At the same time printing activities, printed Works and their importance will be evaluated as much as the sources allowed. The main sources of the work are Cumhurbaşkanlığı Osmanlı and Cumhuriyet Arşivleri and journals.

KeyWords: Feniks Matbaası, Constitutional Codes, Press, Printing Press.

Giriş

Johann Gutenberg’in 1450’li yılların başında matbaayı icadından kısa bir süre sonra baskı makinesi Osmanlı topraklarına geldi. 1492 yılında İspanya’dan gelerek Osmanlı topraklarına sığınan Yahudiler yanlarında matbaayı da getirdiler. Böylece Osmanlı Devleti’nde ilk matbaa Yahudiler eliyle faaliyete geçmiş oldu. Yahudilerden sonra bir başka gayrimüslim tebaa olan Ermeniler 1567 yılında Topkapı’nın Kefeli Mahallesi’ndeki Surp Nigoğayos Kilisesi’nde ilk Ermeni matbaasını kurdular. Ermenilerden yaklaşık 60 yıl sonra 1627 senesinde de Rumlar İstanbul’da matbaa açarak eserler neşretmeye başladılar¹. İlk Türk matbaası ise, III. Ahmed devrinde İbrahim Müteferrika ile Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi’nin oğlu Sait Mehmet Efendi’nin teşebbüsü ile 1727’de kuruldu ve 1729 yılında ilk basımını gerçekleştirdi².

Osmanlı ülkesinde ilk Türkçe matbaa Avrupa’dakilerden üç yüzyıl kadar sonra çalışmaya başladı. Gerçekte ilk deneme teknik açıdan çok başarılı olmuşsa da basma kitap piyasası kurulamadı, bu sanat tam anlamıyla gelişemedi³. Müteferrika’nın teşebbüsleriyle açılan bu ilk matbaada toplam 12.500 adet olmak üzere yirmi üç cilt halinde on yedi eserin basıldığı göz önüne alındığında basılan eser sayısının azlığı ve bunun karşısında gayrimüslim matbaalarında daha çok sayıda ve daha fazla eser basılmış olması gerçeği izaha muhtaç bir

¹ Fatma Davulcu-Halil Kıpçak, “Başlangıcından Harf Devrimi’ne Kadar Türkiye’de Basım ve Yayın Kısaca Bir Tarihçesi” , *Türk Kütüphaneciliği* 30, 2 (2016),s. 252-253; N. Serpil Altuntek, “İlk Türk Matbaasının Kuruluşu ve İbrahim Müteferrika” *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 1, Temmuz 1993, s. 192.

² Altuntek, *a.g.m.* , s. 195-196.

³ Koloğlu, “Osmanlı Basım ve Bilim” , *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.156.

keyfiyettir⁴. Müteferrika'nın ölümüyle bu girişim de durdu. İki çabadan sonra (1783-1798 ve 1802) baskı sanatının sürekli ve düzenli hale gelmesi ancak 1830'larda mümkün olabildi. Koloğlu, özetle matbaanın tam işlerliğe Batı'dan 380, yuvarlak hesapla dört yüzyıl sonra kavuştuğunu söylemektedir⁵. Niyazi Berkes, Osmanlı'da matbaanın başarılı olabilmesi için teknolojik gelişmenin var olması, geniş bir okur kitlesinin varlığı ve yeterli miktarda kâğıt üretimi gibi üç temel şartın var olması gerektiğinden söz eder⁶.

1820'li yıllarda Osmanlı Devleti'nde matbaa ve yayın hayatında yepyeni bir döneme girildi. II. Mahmut'un saltanat yıllarına denk gelen bu dönemde ilköğretim zorunlu hale getirildi. Ordunun modernizasyonu için çevirisi yapılan eserlerle, okul kitapları matbaalarda basılmaya başlandı. Bunu, halkı bilgilendirmek için ilk resmi gazete olan Takvim-i Vekayi'nin çıkışı takip etti. Daha sonra, özel gazete ve dergilerin ardı ardına yayın hayatına başlaması matbaacılığın istenen manada gelişmesine tesir etti⁷.

Feniks Neşriyat-ı Matbua Osmanlı Anonim Şirketi'nin Kuruluşu ve Nizamnamesi

Feniks şirketi, İstanbullu Rum tüccarlardan Konstantin Sarafidi ve arkadaşlarının girişimiyle kurulan, günlük ve haftalık cerideler çıkarmayı, kitap basmayı ve benzeri matbaa işlerini yapmayı hedefleyen bir şirkettir. Sarafidi ve ortakları gerekli resmi izinleri alabilmek ve şirket faaliyetlerine başlayabilmek için Vladimir Mırmır Oğlu Efendi'yi umumi vekil sıfatıyla Ticaret Nezareti'ne gönderdi. Ticaret Nezaretine sunulan ilgili evrak 8 Eylül 1920 tarihinde Şura-yı Devlet'te ele alındı ve nizamnamenin yalnızca beşinci maddesinde küçük değişiklikler yapılarak aynen kabul edildi⁸.

Merkezi İstanbul'da olmak ve dâhili nizamnamesinin birinci maddesinde yazılı faaliyetler ile meşgul olmak üzere elli sene müddet ve elli bin Osmanlı lirası sermaye ile "*Feniks Neşriyat-ı Matbua Osmanlı Anonim Şirketi*" adı altındaki bu ticari işletmeye Şura-yı Devlet ve Meclis-i Vükela kararlarıyla ruhsat

⁴ Kemal Beydilli, "Matbaa", *TDVİA*, C. 28, Ankara 2003, s.109;

⁵ Koloğlu, **a.g.m.**, s. 156.

⁶ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 61.

⁷ Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2013, s. 21; Hakan Yüksel, *Osmanlı İmparatorluğu'na Matbaanın Girişi ve Toplumsal Yanlılıkları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 165-166.

⁸ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Şura-yı Devlet (BOA, ŞD) 127/13, (25 Teşrinisani 1336 – 25 Kasım 1920); Meclis-i Vükela Mazbataları (MV) 252/166 (16 Rebiyülahir 1339 – 28 Aralık 1920); Dosya Usulü İrade Tasnifi (DUİT) 125/1, (17 Rebiyülahir 1339 – 29 Aralık 1920).

verildikten sonra 2 Ocak 1921 tarihli iradeyle resmen faaliyetlerine başlama izni aldı⁹.

Şirketin dâhili nizamnamesi 9 bölüm ve 47 maddeden oluşmaktadır. Birinci bölüm, şirketin kuruluşu, amaçları, ismi ve merkezi hakkındadır. Buna göre şirketin adı “*Feniks Neşriyat-ı Matbua Osmanlı Anonim Şirketi*”dir. Merkezi İstanbul’dur. Osmanlı Devleti’nin başka bölgelerinde veya yabancı ülkelerde şubeler açıldıkça durum Ticaret Nezaretine bildirilecektir. 4 maddeden oluşan bu ilk bölüme göre, şirket, matbaayı kanunlara uygun olarak ruhsat almak şartıyla günlük ve haftalık dergiler, kitaplar ve buna benzer her türlü evrak basmak için açmaktadır. Ayrıca matbaalara mahsus kâğıt, resim, klişe¹⁰ ticareti yapacağını ifade ettiği gibi, çinkografya imalathanesi de matbaa içinde yapılacak faaliyetler arasındadır. Her türlü dergi satışı ve ilan basımı için acente tesis eden şirket kendi adına ve hesabına dergi ve kitap neşretmez. Şirketin kurucuları Konstantin Sarafidi, Yani Herisafidi, Konstantin Mavromati ve Tabip Tisekis Papadapulos Efendilerdir. Şirket satışa çıkaracağı hisse senetlerini alan ve bu nizamnameyi kabul eden hissedarlarla bir “*Osmanlı Anonim Şirketi*” hüviyetine kavuşacaktır. Şirketin müddeti bir değişiklik olmadığı sürece 50 yıldır¹¹.

Nizamnamenin ikinci bölümü “*Sermaye ve Hisse Senetleri*” hakkındadır. Altı maddeden oluşan bu bölüme göre, şirket 50 bin Osmanlı lirası sermaye ile kurulmuştur. Her bir hisse 5 Osmanlı lirası olup toplam 10 bin hisse bulunmaktadır. Genel heyet sermayeyi bir kat artırmaya yetkilidir. Sermaye artırımında durum hükümete bildirilecektir. Şirkete temin ettiği menfaat ölçüsünde 3 bin kişiye kurucu hissesi ihdas edilmiştir. Bu hisseler sahiplerine ait olup bir başkasına devredilemez. Hissedarlara ödedikleri taksitleri gösteren senet verilecektir. Şirketin hisse senetlerinin bir tarafı Türkçe diğer tarafı Fransızca olacaktır. Türkçe asıl, Fransızca tercüme kabul edilecektir. İstanbul ve diğer bölgelerde çeşitli dillerde çıkan resmi ve gayri resmi gazetelerde en az 30 gün evvel hisse talepleri ilan edilecektir. Şirket her hisse için bir sahip tanır, hisseler bölünemez. Senetlerini vaktinde ödemeyenler için senelik yüzde dokuz faiz işletilir. Şirketin işleri heyet-i umumiye tarafından 5-11 üyeden oluşan idare meclisine havale edilir¹².

Nizamnamenin üçüncü bölümü “*Şirketin İç İşleri*” hakkındadır. On maddeden oluşan bu bölüme göre, idare meclisi üyeleri beş yıl için seçilir. İdare meclisi ayda bir defa şirket merkezinde toplanacaktır. Yapılan müzakerelerin

⁹ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Babıalı Evrak Odası (BOA, BEO) 4669/350150, 2 Kânunusani 1337 – 2 Ocak 1921)

¹⁰ Basımevinde baskı işinde kullanılmak maksadıyla üzerine kabartma ya da oyma resim, şekil, yazı çıkarılmış metal kalıp.

¹¹ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Sadaret Divan Mukavelenameler (BOA. A. DVN. MKL) 68/22, s. 2 (madde: 1-4), (17 Rebiyülahir 1339 – 29 Aralık 1920).

¹² Aynı belge, s. 2-3 (madde: 5-11).

geçerli olması üyelerin yarısından bir fazlasının katılmasına bağlıdır. İdare meclisinin kararları oyçokluğu ile geçerlidir. Oylar eşit olursa konu sonraya ertelenir, daha sonra da eşitlik durumu devam ederse teklif ret edilir. İdare meclisinin kararları zabıt defterine kaydedilir ve üyeler tarafından imza edilir. İdare meclisi her sene üyeleri arasından birini başkan diğerini vekil olarak seçer. İdare meclisi şirketin işleri ve mallarının idaresi için tam yetkiye sahiptir¹³.

Nizamnamenin dördüncü bölümü “*Umumi Heyet*” hakkındadır. On iki maddeden oluşan bu bölümde, umumi heyetin yapısı, toplanma zamanı ve şekli, kaç kişiden oluştuğu, görev ve yetkileri tanımlanmıştır. Buna göre umumi heyet her sene Mayıs ayında şirketin merkezinde olağan şekilde toplanır. Bundan başka idare meclisi icap ettiğinde umumi heyeti toplantıya çağırabilir. Umumi heyetin toplantısı 20 gün önceden Ticaret nezaretine bildirilir. Bu toplantıda heyete sunulmak üzere önceden hazırlanmış idare meclisi ve müfettiş raporları ile senelik bilançonun bir nüshası ele alınır. Umumi heyet en az on hisseye sahip üyelere oluşur ve bu kurula idare meclisi başkanı başkanlık eder. Umumi heyette müzakere olunan hususlara oyçokluğu ile karar verilir. Müzakere olunacak maddelerin cetveli idare meclisi tarafından tanzim edilir. Umumi heyet bütün hesapların kontrolü için gerek hissedarlardan gerekse hariçten bir veya birkaç müfettiş tayin eder¹⁴.

Nizamnamenin beşinci bölümü “*Senelik Hesaplar ve Miktarlar*” hakkındadır. Yalnızca bir maddeden oluşan bu bölüme göre, şirketin malî senesi Kânunusani (Ocak ayı) başından başlayarak Kânunuevvelin (Aralık ayı) sonuncu günü sona erer. İdare meclisi her sene sonunda şirketin taleplerini ve borçlarını gösteren bir genel defter hazırlar ve bu defter ile muvazene defterini ve hesapları umumi heyet toplantısından kırk gün evvel müfettişlere tebliğ eder ve daha sonra toplantıya sunar¹⁵. Nizamnamenin altıncı bölümü de beşinci bölüm gibi malî konuları ihtiva eder ve “*Temettuatın*¹⁶ *Taksim Şekli ve Anaparaya Mahsup Akçe*” hakkındadır. İlgili maddeye göre, hisseler yüzde altı faiz verilecektir. İhtiyat akçesi oluşturmak için kazancın yüzde onu ayrılacaktır. Geri kalan paranın yüzde yetmiş temettü namıyla hissedarlara, yüzde on beşi kurucu hisselerine ve yüzde on beşi de idare meclisi üyelerine dağıtılacaktır. İdare meclisi elde edilen bu kârların yüzde onu ile icap ettiğinde makine ve alet edevat alabilecektir¹⁷. *İhtiyat Akçesi* başlığını taşıyan yedinci bölüm, maliye ile ilgili bir diğer kısımdır ve üç maddeden oluşmaktadır. Buna göre, ihtiyat akçesi senelik kârdan oluşturulacak ve beklenmedik masraflara karşılık tutulacak ve bu akçenin miktarı şirket sermayesinin yüzde yirmi beşine eşit bir orana ulaştığında ihtiyat akçesi için para ayrılmayacaktır. Senelik hasılatın hisse başına verilen yüzde altı

¹³ *Aynı belge*, s. 3 (madde: 12-21).

¹⁴ *Aynı belge*, s. 3-4 (madde: 22-33).

¹⁵ *Aynı belge*, s. 4-5 (madde: 34).

¹⁶ Kar, kazanç, gelir.

¹⁷ *Aynı belge*, s. 5 (madde: 35-36).

faiz yeterli olmadığı takdirde eksikliği ihtiyat akçesinden tamamlanacaktır. Şirketin sona ermesi halinde tüm vaatler yerine getirildikten sonra ihtiyat akçesi tüm hissedarlar arasında pay edilecektir¹⁸.

Nizamnamenin sekizinci bölümü “*Şirketin Müddeti, Feshi ve Kat’i İşlemleri*” başlığını taşır. Dört maddeden oluşan bu bölüme göre, idare meclisi her ne vakit ve her ne sebeple olursa olsun umumi heyeti toplantıya davet ederek şirketin müddetinin uzatılması, sonlandırılması veya fesih işlemlerini ve başka bir şirketle birleşmesini teklif edebilir. Yine idare meclisi, şirket sermayesinin dörtte üçü zayi olduğunda şirketin feshine veya devamına karar verilmek üzere sair umumi heyeti davet eder. Şirketin müddeti sona erdiğinde veya feshedildiğinde umumi heyet toplanarak tasfiye işlemlerini ve hesapların görülmesi işlemlerini yerine getirir. Umumi heyet şirketin faal olduğu zamanlardaki yetkisini kullanmaya devam eder¹⁹.

Nizamnamenin son bölümü olan dokuzuncu bölüm “*Diğer Maddeler*” başlığını taşır ve dört maddeden oluşur. Bu kısımda, devletin ilgili makamlarından gerekli izinler alındıktan sonra bir ay içerisinde şirket ile ilgili *Takvim-i Vekayi* ve diğer gazetelerde ilanların yer alacağından bahsedilir. Şirket satacağı hisselerle şirketin kuruluş maksadını, müddetini, kurucuların isimlerini, sermayenin miktarını ve artırılma şeklini, kazancın taksim şeklini beyan edecektir. Şirket bu nizamnameyi basacak, isteyenlere verecek ve bir sefere mahsus olmak üzere 50 nüshasını Ticaret nezaretine verecektir. Yine şirket, İstatistik İdaresi tarafından hazırlanan örneğe uygun olarak senelik faaliyetlerine dair istatistik cetveli hazırlayacaktır²⁰.

Gerekli izinler alındıktan sonra 2 Ocak 1921 tarihi itibarıyla İstanbul Galata’da Şişhane Yokuşu’ndaki matbaada faaliyet gösteren şirket, 1 Nisan 1923 tarihli bakanlar kurulu kararı ile İç Tüzüğü onaylatarak yeniden kurulmuş oldu²¹. Saltanatın kaldırılması, ardından Cumhuriyet’in ilanı ile Türkiye’de yaşanan rejim değişikliği birçok sahada olduğu gibi ticari bir işletme olan Feniks şirketinde de kendisini hissettirdi. Daha önce Osmanlı Devleti’nde Ticaret Nezaretinin ilgili kanunlarına muhatap olan şirket, yeni devletin bakanlar kuruluna iç tüzüğünü onaylatarak adeta yeniden kuruldu²². Daha önce ismi Feniks Neşriyat-ı Matbua

¹⁸ *Aynı belge*, s. 5 (madde: 37-39).

¹⁹ *Aynı belge*, s. 5 (madde: 40-43).

²⁰ *Aynı belge*, s. 5-6 (madde: 44-47).

²¹ Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi, (BCA) 30-18-1-1 (1 Nisan 1339 - 1 Nisan 1923)

²² Semih Gökatalay, *The Political Economy Of Corporations In The Late Ottoman Empire And Early Turkish Republic (1908-1929)*, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2015, s. 121; Sadık Erdaş, “Atatürk Dönemi Türk Ekonomisinde Yerel Sermaye Birikimi: Taşrada Kurulan Anonim Şirketler (1920-1938)”, *Türkiye Cumhuriyeti’nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi Uluslararası Sempozyumu (26-28 Kasım 2015 İzmir)*, *Bildiriler Kitabı* Cilt 1, Ankara 2017, s. 201.

Osmanlı Anonim Şirketi olan firma, bundan sonra kaynaklarda daha çok Feniks Matbaası şeklinde geçecektir.

Feniks şirketi nizamnamesinde ifade edildiği üzere 50 yıl müddetle faaliyet gösterecek bir firma olarak kuruldu. Buna göre şirket 1921 yılında kurulduğu düşünüldüğünde 1971 yılına kadar faaliyetlerine devam etmesi beklenmekteydi. Ancak 21 Mart 1933 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde Feniks Matbaasının satışa çıkarıldığına dair bir ilan göze çarpmaktadır. Bu ilana göre, Galata Mahallesi Okçu Musa Sokağı Savacı Çıkmazında yer alan 5 No'lu kârgir matbaa binası satılıktır. Tahminen 65000 Türk Lirası değerindeki matbaa ihale bedeli nakit olarak veya bono ile ödenmek üzere kapalı zarf usulü ile Ziraat Bankası tarafından satışa sunulmuştur²³. Satış işleminin gerçekleşip gerçekleşmediğine dair net bir bilgiye sahip değiliz. Feniks matbaasının sonraki yıllarda (1934 ve 1938) da bazı eserler bastığı düşünüldüğünde satışın ya hiç gerçekleşmediği ve matbaanın faaliyetlerine aynen devam ettiği ya da satın alan yeni sahibi tarafından adı ve faaliyetleri değiştirilmeden kitap basımına devam ettiği düşünülmektedir.

Feniks Matbaasının Neşriyat Faaliyetleri

Feniks şirketinin faaliyet alanları içerisinde her türlü kitap, ceride ve ilan basmak, matbaacılık sektörü için gerekli olan kâğıt, çinkografya, klişe, resim ve diğer malzemelerin ticaretini yapmak yer almaktaydı. Bu manada gerektiğinde matbaanın yanı sıra, çinkografya imalathanesi ve acenteler açılabilirdi de vurgulanmaktaydı. Ancak elde edilen bilgiler şirketin matbaa ürünleri ticaretinden daha ziyade kitap basımı işi ile meşgul olduğu yönündedir. Feniks matbaası sağlıktan müziğe, diplomasiden eğitime pek çok alanda eser basmıştır. Yapılan arşiv ve literatür araştırması neticesinde Feniks matbaasından basılarak ilim dünyasına, okuyucunun istifadesine sunulmuş pek çok eserin bilgisine ulaşıldı²⁴.

Feniks Matbaası özellikle müzik alanında pek çok eser bastı. Peşrev, kâr, ağırsemai, yürüksemai, sazsemaisi ve oyun havası gibi fasıllardan oluşan nota defter ve dergiler yayımlanması geleneğine²⁵ Feniks matbaası da bastığı müzik

²³ *Cumhuriyet Gazetesi*, 21.03.1933, s. 7.

²⁴ Feniks matbaasından çıkan eserlere Seyfettin Özege Kataloğu ve İBB Atatürk Kitaplığı'ndan ulaşıldı. Özellikle eski harfli Türkçe basma eserler konusunda önemli bir başvuru noktası olan Seyfettin Özege kataloğu eserlerin dijital görüntülerini de araştırmacıların istifadesine sunmaktadır. Bk. <https://bilgimerkezi.atauni.edu.tr/yordambt/yordam.php?aKutuphane=A&aBolum=01> Erişim Tarihi: 06.11.2019

²⁵ Gültekin Oransoy, "Türkiye'de Defter ve Dergi Biçiminde Fasıl Yayınları (1875-1976)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.22, S.1, Ankara 1978, s. 277.

eserleriyle katkıda bulundu. Muallim İsmail Hakkı Bey'in hazırladığı “*Musiki Tekâmül Dersleri*” bunlardan biridir. 1926 yılında Feniks Matbaasından çıkan ve ikinci kitap olan bu eserin giriş kısmında İsmail Hakkı Bey, yarım asırdan fazla süren tecrübe ve incelemelerini, musikiye dair bilgilerini, metotlarını bu eserde ortaya koyduğundan bahseder. Üçüncü kitabın da yayına hazır olduğunu söyleyen yazar, musikiye ilgi duyanların bu eserlerini okuyarak “*millî musikimizin bütün nazariyât ve ameliyâtını bu kolay usuller sayesinde öğrenebileceklerini*” iddia etmektedir. 28 çift sayfadan oluşan kitapta 100’den fazla eser sözleri ve notalarıyla birlikte yer almaktadır²⁶. Muallim İsmail Hakkı Bey’in hazırlayıp Feniks matbaasından çıkardığı musikiye dair diğer bir eseri ise “*Buselik Fası*” ismini taşır. 48 sayfadan oluşan ve 35 parçanın yer aldığı eserin editörlüğünü devrin meşhur musikişinaslarından Kazmanizade Şamlı İskender yaptı²⁷. Şamlı İskender’in yayına hazırladığı ve Feniks matbaasından çıkan eserlerinden *Kürdili Hicazkâr*²⁸, *Chant du Turk*²⁹, *Merhum Tanbûrî Cemil Bey Külliyyatı*³⁰ önemli eserler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Orfeon Record isimli müzik şirketinin Feniks matbaasında bastırıldığı ve Toplu Katalog adıyla yayımlanan pek çok eser İskender Kutmani tarafından yayına hazırlanmıştır.

Orfeon Record, Türkiye’de tanınan ilk plak fabrikası ve stüdyosudur. Şirketin kurucusu soyadları çiçek vadisi anlamına gelen *Blumenthal* ailesidir³¹.

²⁶ Muallim İsmail Hakkı Bey, *Musiki Tekâmül Dersleri*, Feniks Matbaası, İstanbul 1926, s.1.

²⁷ Muallim İsmail Hakkı Bey, *Buselik Fası*, Feniks Matbaası, İstanbul 1926. Ünlü müzik yayımcısı Kazmanizade Şamlı İskender 1876 yılında Şam’da doğmuş, 1950 yılında İstanbul’da vefat etmiş müzik yayımcıdır. Udcu Şamlı İskender olarak da bilinen müzisyenin babası kanun yapımcısı Davut Efendi’dir. Müziğe ud öğrenerek başlayan İskender Kutmani Vezneciler’deki dükkânında çalgı yapımcılığının yanı sıra, müzik aletleri ile tel, yay, anahtar gibi aksesuar da satmıştır. 1910’lu yıllarda başladığı müzik yayıncılığını ölümüne kadar sürdürdü. İskender Kutmani, müzik yayınlarını çok değişik diziler halinde yaptı. Ağırlığını Türk müziği notalarının oluşturduğu bu dizilerin dışında, Batı müziği eserleri, müzik kitapları ve çalgı metotları da yayımladı. Kendisine büyük ün sağlayan küçük boy iki yapraklık Müntehabat dizisinde yaklaşık 1.600 eser yayımladı. Bir bölümü eski harflerle basılan bu dizide, devrin popüler şarkıları, türküler, oyun havaları, tangolar piyasa tavrıyla notaya alındı, bazıları birkaç baskı yaptı. Kutmani ayrıca 50 kadar fasıl ile çok sayıda saz eseri yayımladı.

Bk. [docs.neu.edu.tr › library › nadir_eserler_el_yazmalari](http://docs.neu.edu.tr/library/nadir_eserler_el_yazmalari) › Ansiklopedi Erişim Tarihi: 20.11.2019

²⁸ Kazmanizade Şamlı İskender, *Kürdili Hicazkâr*, Feniks Matbaası, İstanbul 1927.

²⁹ Kazmanizade Şamlı İskender, *Chant du Turk*, Feniks Matbaası, İstanbul.

³⁰ Kazmanizade Şamlı İskender, *Merhum Tanbûrî Cemil Bey Külliyyatı*, Feniks Matbaası, İstanbul 1938.

³¹ Aile, Almanya’dan Litvanya ve Rusya yolu ile Mısır’a geçip, 1886 yılında İngilizlerin bu ülkeyi işgali üzerine İstanbul’a göç etti. 1865’de Kahire’de doğup daha sonra İstanbul’a yerleşen Julius (Jül) kurduğu firmada tuhafiyeye ve ev eşyaları ticaretiyle uğraşırken, 1904 yılından itibaren sırasıyla plak temsilciliğine, ithalatına ve bunun

Musevi kökenli Türk vatandaşı olan Blumenthal ailesi kurdukları Orfeon Record müzik şirketi ile birçok müzik parçasını kataloglar halinde Feniks Matbaasında bastırdılar. Basımı yapılan eserlerden *Umumi Katalog No: 2* adlı eserin kapak kısmında şirkete dair bilgiler yer almaktadır. Buna göre, şirketin adı *Orfeon Blumenthal Plak ve Gramofon Fabrikası*dır. İki tarafı şarkılı Orfeon Plakları yazısının altında *Türkiye Cumhuriyeti'nin İmtiyaz-ı Resmîyesini Haiz* olduğu ibaresi yer alır. Feniks matbaasından çıkan ve fiyatı 10 kuruş olan bu katalogda Hafız Âşir Efendi, Hafız Yaşar Bey, Hanende İbrahim Efendi, Hafız Osman Efendi gibi devrin önemli sanatçıları tarafından icra edilen şarkı, gazel ve kantolar yer almaktadır. 50 çift sayfadan oluşan eserin sağ tarafı Osmanlı Türkçesi ile sol tarafı ise Latin harfli Türkçe ile yazılmıştır³².

Feniks matbaası, İstanbul konservatuvarı yayını olan ve 6 cilt halinde neşredilen Türk Musikisi Klasiklerinin de önemli bir kısmını neşretmiştir. 1933 ve 1934 yılında İlahiler, Bektaşî Nefesleri ve Mevlevî Ayinleri arka arkaya Feniks matbaası vasıtasıyla okuyuculara ulaştı³³.

Feniks matbaasında müzikten sonra en fazla eser sağlık alanında neşredildi. Doktor Marko tarafından aylık olarak çıkarılan ve bir tıp dergisi olan *Tedavi Notları* Feniks matbaasında belli aralıklarla çıktı. Adı geçen derginin 1926, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933 ve 1934 yılına ait onlarca sayısı günümüze ulaşan tıp yayınlarındandır. İmtiyaz sahibi ve mesul müdürlüğünü Doktor Marko'nun yaptığı dergi her sayısında bir hastalıktan ve bu hastalıktan korunma yollarından bahseder. Derginin kapak kısmında “*Her ayın birinde neşr olunur. Tıbbın her şubesinden ve bilhassa tedavi kısmından bahseder. Kondisyonu çok iyi, eksiği yoktur*” yazmaktadır. Ortalama 45 sayfa çıkan derginin 9. Cilt 14. Sayısında Tifo hastalığından ve korunma yollarından bahsedilir³⁴. Feniks matbaasının eczacılık sahasına da ciddi katkıları olmuştur. Basım tarihi yazmayan “*Y. G. Fabrikaları Müstabzarat-ı İspençeriye Formülleri*” isimli eser Bayer firması başta olmak üzere

sonucu yerli sanatçıların eserlerinin kaydına başladı. 78’lik taş plakları önce Almanya’da bastıran Blumenthal’ler, 1912 yılında İstanbul’un Feriköy semtinde ilk Türk plak fabrikası ve stüdyosu Orfeon Record’u kurdu. Daha sonra Columbia’ya satılan fabrika, 1931 yılında, Odeon ve The Gramophone Co.’nun da katılımıyla modern teknoloji ile donatıldı ve EMI adını aldı. Bk. http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-100415-ilk_turk_plak_fabrikasi_orfeon_records_ve_blumenthal_ailesi.html Erişim Tarihi: 20.11.2019

³² Orfeon Record, *Umumi Katalog No:2*, Feniks Matbaası, İstanbul.

³³ İstanbul Konservatuvarı Neşriyatı, *Türk Musikisi Klasiklerinden 2. Cilt İlahiler I*, Feniks Matbaası, İstanbul 1933; *Türk Musikisi Klasiklerinden 3. Cilt İlahiler II*, Feniks Matbaası, İstanbul 1933; *Türk Musikisi Klasiklerinden 4. Cilt Bektaşî Nefesleri I*, (ed. Rauf Yekta vd.), Feniks Matbaası, İstanbul 1933; *Türk Musikisi Klasiklerinden 5. Cilt Bektaşî Nefesleri II*, (ed. Rauf Yekta vd.), Feniks Matbaası, İstanbul 1933; İstanbul Konservatuvarı Neşriyatı, *Türk Musikisi Klasiklerinden 6. Cilt Mevlevî Ayinleri I*, Feniks Matbaası, İstanbul 1934.

³⁴ Doktor Marko, *Tedavi Notları*, C.9, S. 14, Feniks Matbaası İstanbul 1928.

pek çok Alman ilaç firması ve mamulleri hakkında değişik bilgiler sunmaktadır. Giriş ve iki kısımdan oluşan bu eserin ilk kısmı Kimya-ı İspençeriye başlığını taşır ve ilaçları formüller ve görseller üzerinden tanıtarak farmakolojik özelliklerini ortaya koyar. İkinci kısım ise serum ve aşuların tanıtıldığı bölümdür. Bolca resim ve formüllerin yer aldığı kitap girişten sonra 118 sayfadan oluşur ve kuşe kâğıda basılıdır. Pek çok ilacın kullanım şekli ile beraber ticari özellikleri de kitapta yer alır³⁵. Matbaanın eczacılık ile ilgili yayınladığı diğer bir eser ise 1928 yılında neşredilen ve 15 sayfadan oluşan *Ommadin* isimli kitapçıktır³⁶. Ruh ve sinir hastalıkları uzmanı Ord. Prof. Dr. Mazhar Osman Uzman da *İstanbul Seririyatı* adını verdiği dergilerinin bir kısmını Feniks matbaasında bastırmıştır. 1928 yılında Hüseyin Kenan Tunakan ile birlikte Feniks matbaasında yayınladığı bu dergi akıl ve ruh sağlığı hakkında bilgiler vermektedir³⁷.

Feniks matbaasının yayınladığı katkıda bulunduğu diğer bir saha ise dil ve alfabe öğretimi ile ilgilidir. Almanca Muallimi Haim Ludner ve D. W. Paşa von Stempel Türklere Almanca öğretmek amacıyla 1927 yılında 136 sayfalık *Türklere Almanca Sarf: Deutsche Grammatic für Türken* isimli eseri kaleme aldılar. Ertesi yıl da yine Haim Ludner bu sefer Richard Preusser ile birlikte Almanlara Türkçe öğretmek amacıyla *Almanlara Türkçe Elijba* isiminde bir başka eseri Feniks matbaasında neşrettiler³⁸.

Müzik, sağlık ve dil öğrenimi dışında münferit konularla ilgili yayınların da olduğu bilinmektedir. Bu yayınlardan biri de eski iki müttefik Türkiye ve Almanya arasında imzalanan bir anlaşma metnidir. 1928 yılında *Türkiye Cumhuriyeti ile Almanya Hükümeti Arasında İkematgâh ve Ticaret Mukavelenamesi* Feniks matbaasının bastıracağı metinlerden biridir. Feniks matbaası bu metni 34 sayfa Türkçe ve 30 çift sayfa Almanca ve Fransızca şeklinde neşretmiştir³⁹. Feniks matbaasından çıkan diğer bir yayın ise *İstanbul Musevi Etibba Cemiyeti Nizamnamesi*dir. 1927 yılında yayınlanan bu nizamname Musevi doktorların oluşturduğu tıp derneğinin adı, amacı, faaliyetleri hakkında kısa ve öz bilgiler vermektedir⁴⁰. Feniks matbaasından çıkan bir başka kitap ise diğerlerinden farklı olarak bir masal kitabıdır. *Yer Cüceleri – Birbirinden Güzel Masallar* adını taşıyan bu

³⁵ Y. G. *Fabrikaları Müstahzarat-ı İspençeriye Formülleri Cilt 2*, Feniks Matbaası, İstanbul.

³⁶ *Ommadin*, Feniks Matbaası, İstanbul 1928.

³⁷ Mazhar Osman Uzman-Hüseyin Kenan Tunakan, *İstanbul Seririyatı* Sayı 8, Aralık 1928, Feniks Matbaası İstanbul 1928.

³⁸ Haim Ludner - D. W. Paşa von Stempel, *Türklere Almanca Sarf: Deutsche Grammatic für Türken*, Feniks Matbaası, İstanbul 1927; Haim Ludner - Richard Preusser, *Almanlara Türkçe Elijba*, Feniks Matbaası, İstanbul 1928.

³⁹ *Türkiye Cumhuriyeti ile Almanya Hükümeti Arasında İkematgâh ve Ticaret Mukavelenamesi*, Feniks Matbaası, İstanbul 1928.

⁴⁰ *İstanbul Musevi Etibba Cemiyeti Nizamnamesi*, Feniks Matbaası, İstanbul 1927; Rifat N. Bali – Şeref Etker, “İstanbul Musevi Etibba Cemiyeti Nizamnamesi: Osmanlı Tıp Dernekleri Tarihçesine Katkı”, *Kebikeç*, 12/2001, ss.151-160.

eser Kamran Şerif tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. 12X17 cm ebadında cep boy olarak tasarlanan bu kitap 37 sayfadır⁴¹.

Sonuç

İstanbul'da Rum tacir Konstantin Sarafıdı ve arkadaşları tarafından 50 bin Osmanlı lirası sermaye ile kurulan ve 2 Ocak 1921 tarihi itibarıyla resmen faaliyete başlayan Feniks Neşriyat-ı Matbua Osmanlı Anonim Şirketi, tespit edildiği kadarıyla 1938 yılına kadar bilfiil yayıncılık faaliyetlerinde bulundu. Kurulduktan iki yıl sonra 1923 yılında yeni devletin kanunlarına uygun olarak tüzüğünü bakanlar kuruluna onaylatan şirket, kaynaklarda bundan sonra Feniks Matbaası şeklinde anıldı. Nizamnamesinde her ne kadar matbaalar için malzeme tedariki ve satışı da yapmayı öngörmüş ise de şirketin daha çok basım alanında faaliyette bulunduğu tespit edildi.

Feniks matbaasında çıkan eserler incelendiğinde şirketin pek çok alanda eser basmakla birlikte daha çok musiki, sağlık ve dil öğrenimi alanında eserlere yoğunluk verdiği görülür. Devrin önemli plak ve megafon şirketi olan Orfeon Record şarkılarını kataloglar halinde Feniks matbaasında bastırdı. Yine önemli musikişinaslardan olan Kazmanizade Şamlı İskender ve Muallim Hakkı Bey'in musikiye dair eserleri bu matbaada basıldı. Matbaanın musikiye en büyük hizmetlerinden biri de İstanbul Konservatuarı neşriyatı olan Türk Musikisi Klasiklerini neşretmiş olmasıdır. Doktor Marko tarafından hazırlanan ve yetmişten fazla sayı çıkan *Tedavi Nottarı* isimli tıp dergisi ile ünlü Alman ilaç firmalarının ilaçlarının tanıtıldığı *Y. G. Fabrikaları Müstahzarat-ı İspençeriye Formülleri* eserlerinin yayımlanması matbaanın tıp sahasına hizmetlerinden biri olarak kayda değerdir. Türklere Almanca, Almanlara ise Türkçe öğretilmesine dair Haim Ludner tarafından çıkarılan eserler ise dil öğrenimi alanında matbaanın faaliyetleri alanında zikredilebilir.

Sonuç olarak 1922'den 1928 harf reformuna kadar Osmanlı Türkçesi ile yayın yapan bu tarihten sonra ise Latin harfli Türkçe ile yayın hayatına devam eden Feniks matbaası yayınladığı kitap, dergi ve kataloglarıyla Türk matbaa tarihine bir katkı sunarken, özellikle musiki ve tıp tarihine de katkılar sunmuştur.

Kaynakça

A-Arşiv Belgeleri

-Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

⁴¹ Kâmrân Şerif, *Yer Cüceleri – Birbirinden Güzel Masallar Serisi No 1*, Feniks Matbaası, İstanbul 1932.

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO) 4669/350150

Şura-yı Devlet (ŞD) 127/13

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV) 252/166

Dosya Usulü İrâde Tasnifi (DUİT) 125/1

Sadaret Divan Mukavelenameler (A. DVN. MKL) 68/22

-Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi

BCA, 30-18-1-1

B-Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet Gazetesi

C-Kitap, Makale ve Tezler

ALTUNTEK, N. Serpil; “İlk Türk Matbaasının Kuruluşu ve İbrahim Müteferrika” *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 1, Temmuz 1993, ss. 191-204.

BERKES, Niyazi; *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

BEYDİLLİ, Kemal; “Matbaa”, *TDVİA*, C. 28, Ankara 2003, ss. 105-110.

DAVULCU, Fatma – KIPÇAK, Halil; “Başlangıcından Harf Devrimi’ne Kadar Türkiye’de Basım ve Yayınım Kısa Bir Tarihçesi” , *Türk Kütüphaneciliği* 30, 2 (2016),ss.251-260.

ERDAŞ, Sadık; “Atatürk Dönemi Türk Ekonomisinde Yerel Sermaye Birikimi: Taşrada Kurulan Anonim Şirketler (1920-1938)”, *Türkiye Cumhuriyeti’nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi Uluslararası Sempozyumu (26-28 Kasım 2015 İzmir)*, *Bildiriler Kitabı* Cilt 1, Ankara 2017, ss.177-216.

GÖKATALAY, Semih; *The Political Economy Of Corporations In The Late Ottoman Empire And Early Turkish Republic (1908-1929)*, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2015.

İstanbul Konservatuvarı Neşriyatı, *Türk Musikisi Klasiklerinden 2. Cilt İlahiler I*, Feniks Matbaası, İstanbul 1933.

_____, *Türk Musikisi Klasiklerinden 3. Cilt İlahiler II*, Feniks Matbaası, İstanbul 1933.

_____, *Türk Musikisi Klasiklerinden 4. Cilt Bektaşî Nefesleri I*, (ed. Rauf Yekta vd.), Feniks Matbaası, İstanbul 1933.

_____, *Türk Musikisi Klasiklerinden 5. Cilt Bektaşî Nefesleri II*, (ed. Rauf Yekta vd.), Feniks Matbaası, İstanbul1933.

_____, *Türk Musikisi Klasiklerinden 6. Cilt Mevlevî Ayinleri I*, Feniks Matbaası, İstanbul 1934.

Kazmanizade Şamlı İskender, *Kürdili Hicazkâr*, Feniks Matbaası, İstanbul 1927.

_____, *Merhum Tanbûrî Cemil Bey Külliyyatı*, Feniks Matbaası, İstanbul 1938.

_____, *Chant du Türk*, Feniks Matbaası, İstanbul (tarihsiz).

KOLOĞLU, Orhan; “Osmanlı Basını ve Bilim” , *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss.156-160.

_____; *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2013.

Muallim İsmail Hakkı Bey, *Buselik Faslı*, Feniks Matbaası, İstanbul 1926.

_____, *Musiki Tekâmül Dersleri*, Feniks Matbaası, İstanbul 1926.

Omnadin, Feniks Matbaası, İstanbul 1928.

ORANSOY, Gültekin; “Türkiye’de Defter ve Dergi Biçiminde Faslı Yayınları (1875-1976)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.22, S.1, Ankara 1978, ss. 277-295.

Orfeon Record, *Umumi Katalog No:2*, Feniks Matbaası, İstanbul (tarihsiz).

Y. G. *Fabrikaları Müstahzarat-ı İspençeriye Formülleri Cilt 2*, Feniks Matbaası, İstanbul (tarihsiz).

Doktor Marko, *Tedavi Notları*, C.9, S. 14, Feniks Matbaası İstanbul 1928.

UZMAN, Mazhar Osman – TUNAKAN, Hüseyin Kenan; *İstanbul Seririyatı* Sayı 8, Aralık 1928, Feniks Matbaası İstanbul 1928.

LUDNER, Haim - D. W. Paşa von Stempel, *Türklere Almanca Sarf: Deutsche Grammatic für Türken*, Feniks Matbaası, İstanbul 1927.

LUDNER, Haim - PREUSSER, Richard; *Almanlara Türkçe Elifba*, Feniks Matbaası, İstanbul 1928.

Türkiye Cumhuriyeti ile Almanya Hükümeti Arasında İkematgâh ve Ticaret Mukavelesnamesi, Feniks Matbaası, İstanbul 1928.

İstanbul Musevi Etibba Cemiyeti Nizamnamesi, Feniks Matbaası, İstanbul 1927.

BALİ, Rıfat N. – ETKER, Şeref; “İstanbul Musevi Etibba Cemiyeti Nizamnamesi: Osmanlı Tıp Dernekleri Tarihçesine Katkı”, *Kebikeç*, 12/2001, ss.151-160.

ŞERİF, Kâmrân; *Yer Cüceleri – Birbirinden Güzel Masallar Serisi No 1*, Feniks Matbaası, İstanbul 1932.

D-Elektronik Yayınlar⁴²

<https://bilgimerkezi.atauni.edu.tr/yordambt/yordam.php?aKutuphane=A&aBolum=0>
1

<docs.neu.edu.tr/library/nadir-eserler-el-yazmalari> > Ansiklopedi

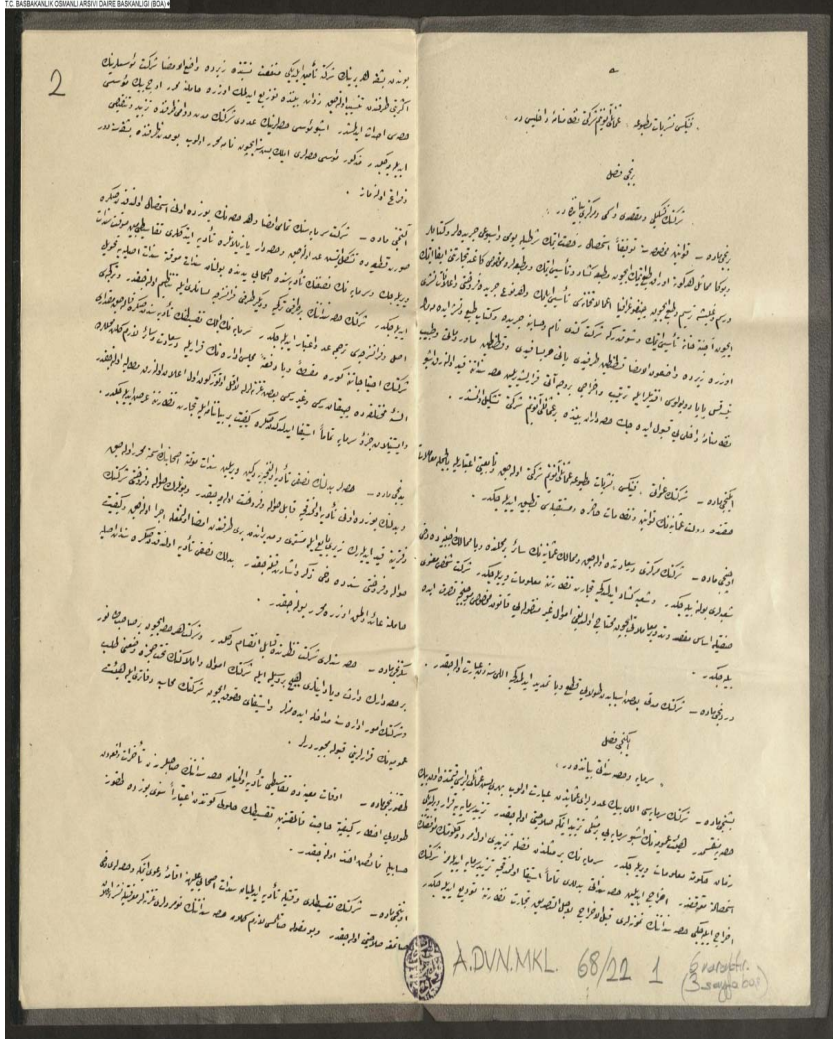
<http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-100415>

[İlk türk plak fabrikası orfeon records ve blumenthal ailesi.html](#)

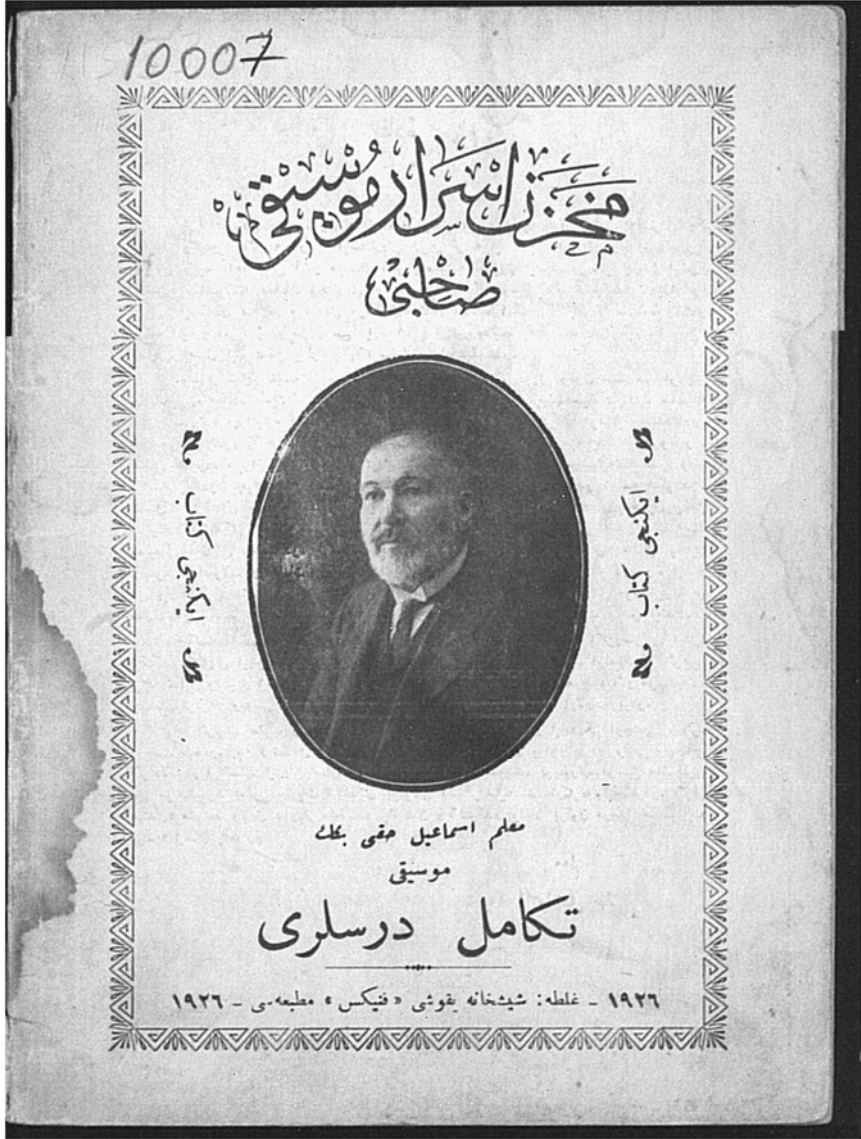
⁴² Erişim tarihleri metin içinde dipnotta gösterilmiştir.

Ekler

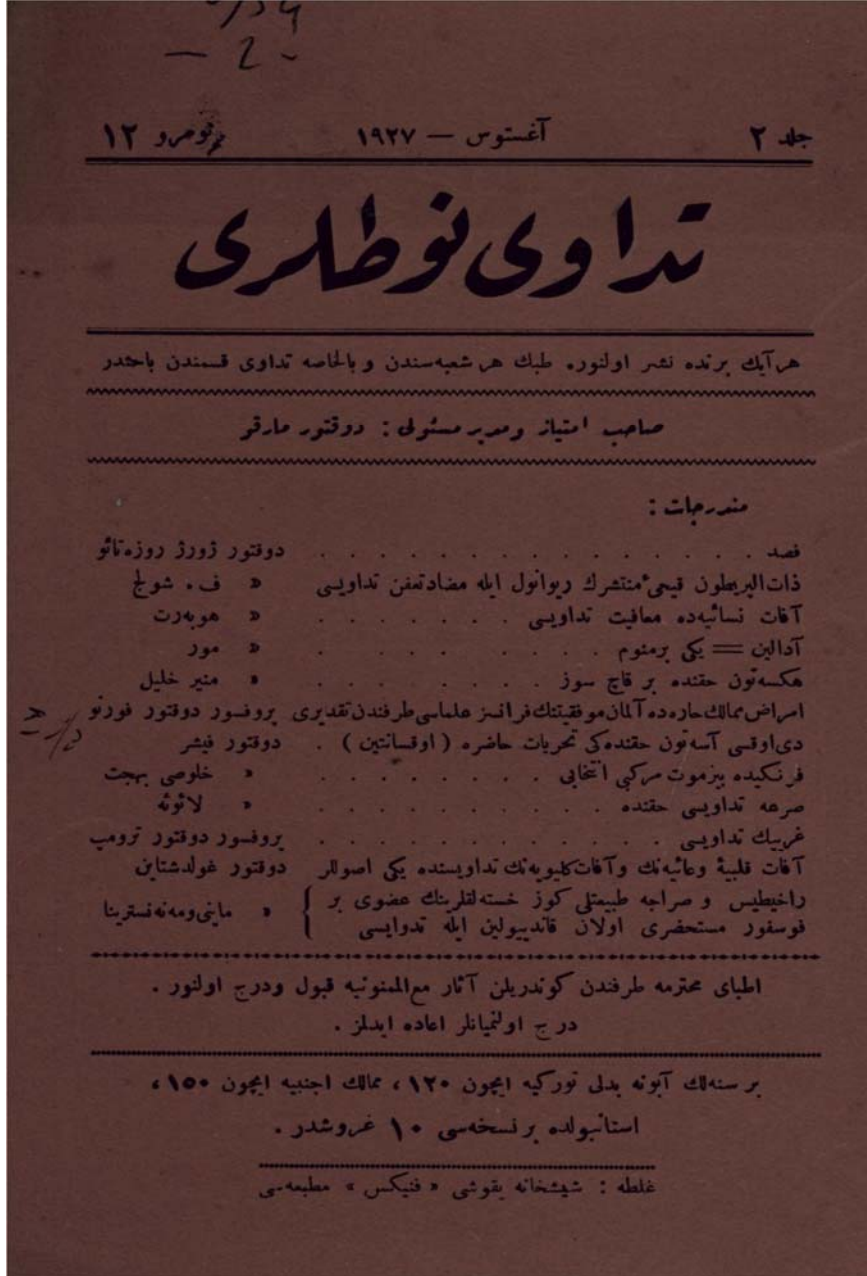
Ek 1: Feniks Şirketinin Dâhili Nizamnamesi

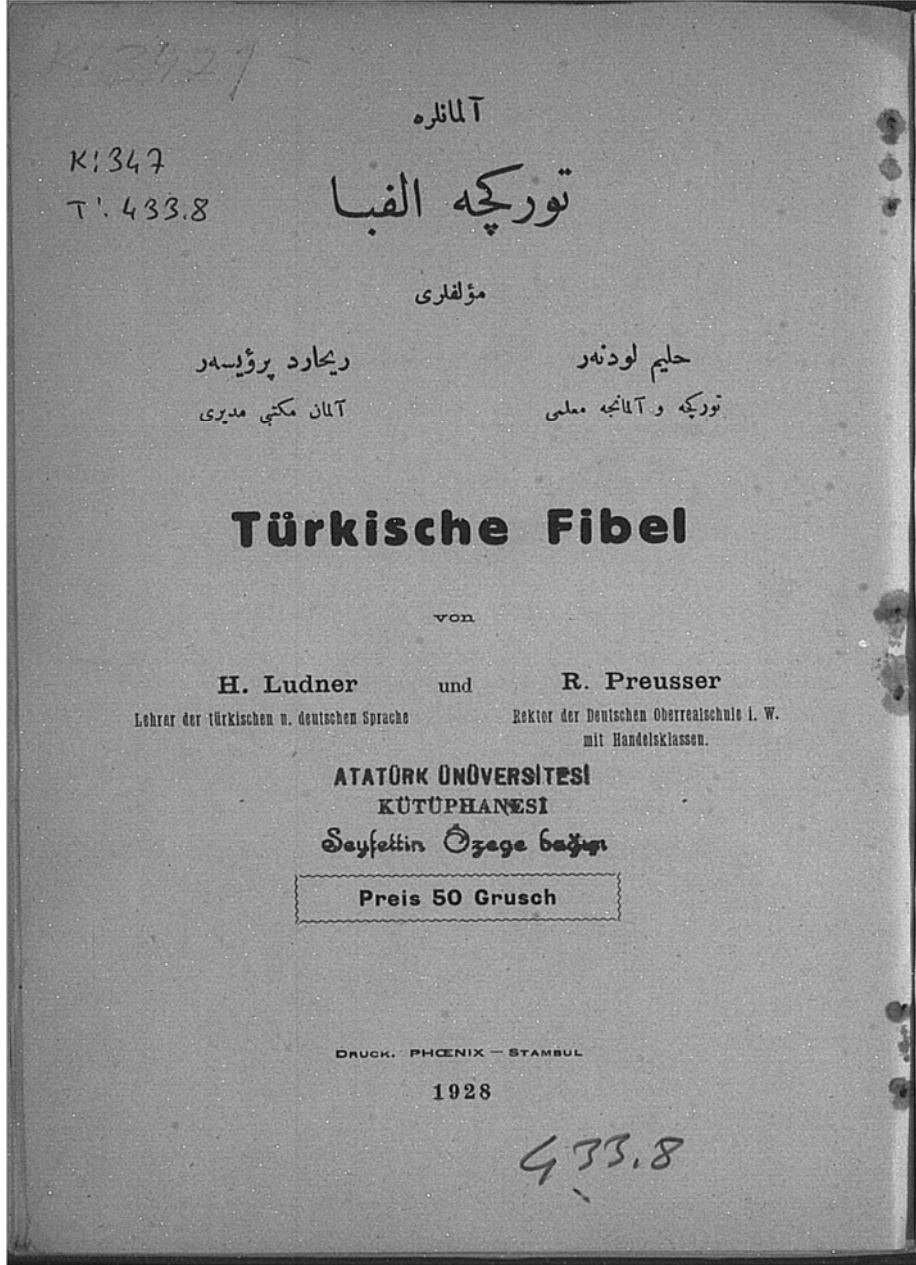
Ek 2: Muallim Hakkı Bey'in Çıkarıldığı Musiki İkmal Dersleri Kitabı

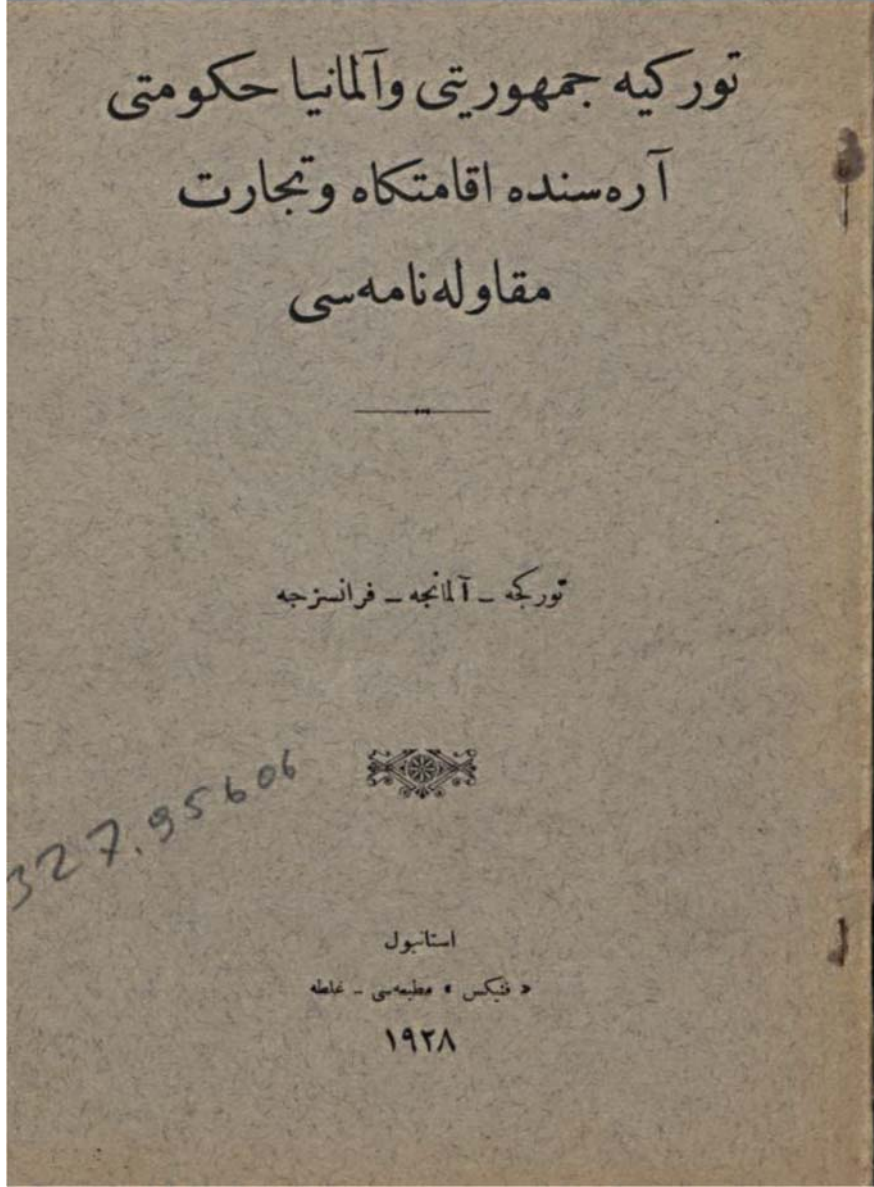
Ek 3: Doktor Marko Tarafından Çıkarılan Tedavi Notları İsimli Sağlık Dergisi

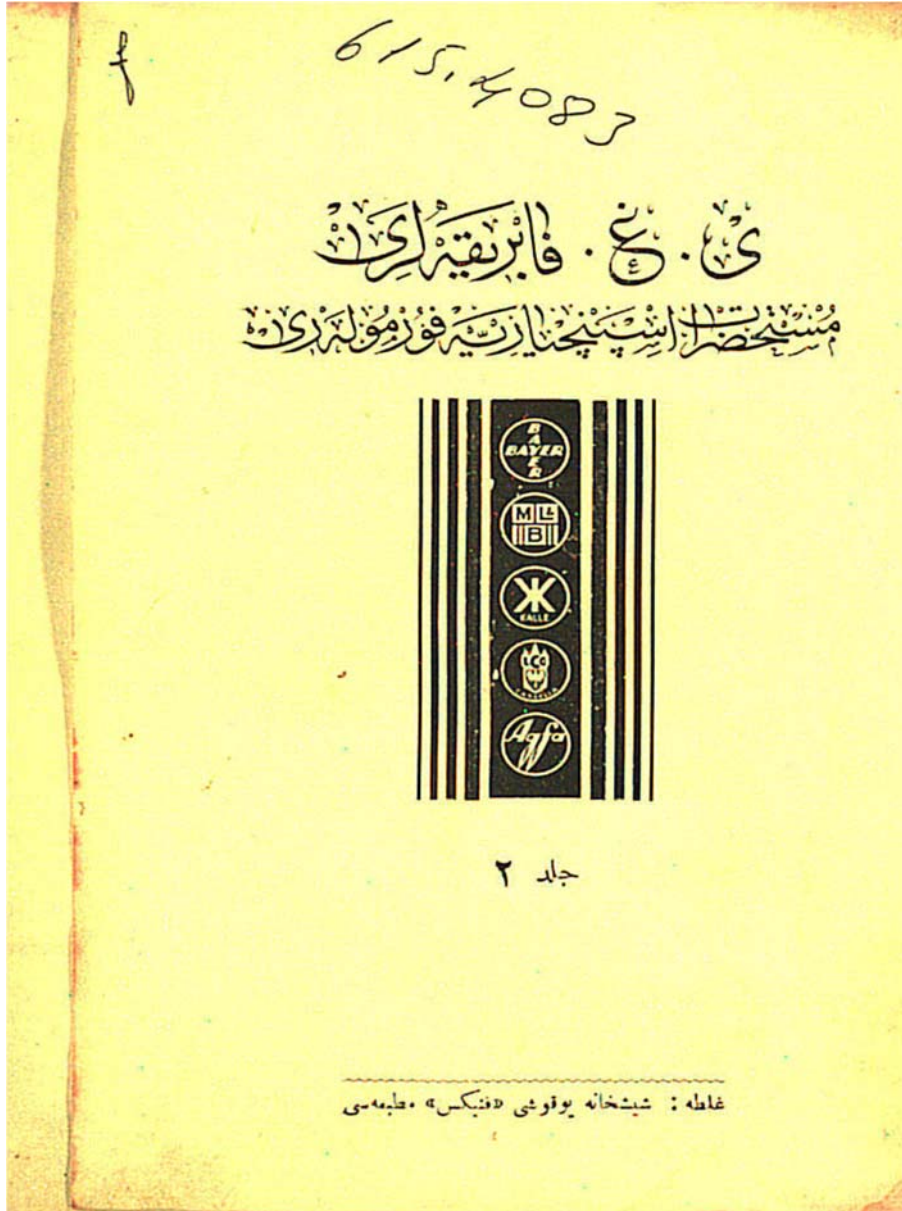
Ek 4: Almanlara Türkçe Elifba Kitabı

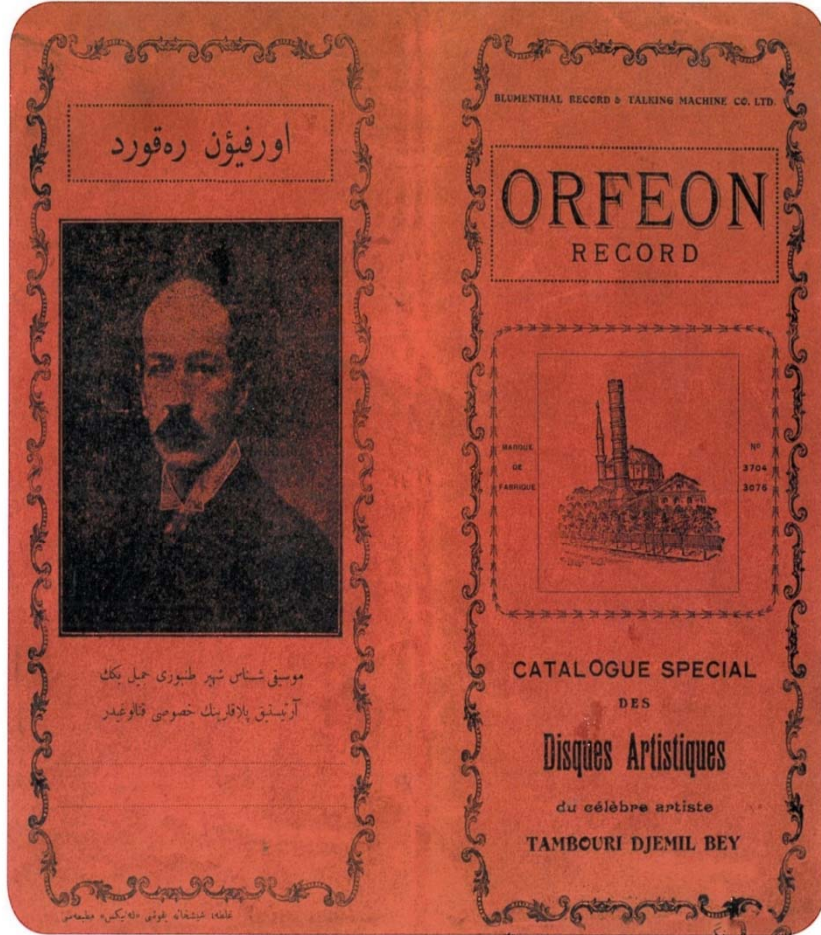
Ek 5: Türkiye Cumhuriyeti ile Almanya Hükümeti Arasında İkametgâh ve Ticaret Mukavelenamesi Metni

Ek 6: Y. G. Fabrikaları Müstahzarat-ı İspençeriye Formülleri Kitabı

Ek 8: Musikişinas Tanbûrî Cemil Bey'in Orfeon Record Müzik Şirketince Feniks Matbaasında Basılan Hususi Kataloğu

"Musikişinas-ı şēhîr Tanburi Cemil Bey'in artistik plaklarının hususi kataloğudur."
"This is a catalog of the artistic records of the famous musician Tanburi Cemil Bey."

Galata Şişhane Yokuşu, Feniks Matbaası

